

## ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА

**Юнак Л.М.**

*У статті йдеться про підлітковий вік – дуже важливий етап соціології особистості, коли процес опанування і засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки поєднуються з поступовим переведенням їх у особистісні установки і цінності орієнтації. Освоєння соціальних ролей – частина процесу соціалізації особи, неодмінна умова «вростання» людини в суспільство собі подібних.*

**Ключові слова:** соціальна ідентифікація, соціальна роль, соціальний статус, підлітковий вік, агресія, девіантна поведінка.

Кожна людина, що живе в суспільстві, включена в безліч різних соціальних груп (сім'я, навчальна група, дружня компанія тощо).

У кожній із цих груп вона посідає певне становище, володіє яким-небудь статусом, до нього пред'являються певні вимоги. Таким чином, одна і та ж людина повинна поводитися в одній ситуації як батько, в іншій – як друг, в третій – як начальник, тобто виступати в різних ролях.

*Соціальна роль* – відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людей залежно від їх статусу або позиції в суспільстві, в системі міжособових відносин.

Освоєння соціальних ролей – частина процесу соціалізації особи, неодмінна умова «вростання» людини в суспільство собі подібних. Соціалізацією називається процес і результат засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, здійснювані в спілкуванні і діяльності.

У психології значна увага приділяється механізмам соціалізації, формуючому впливу соціальної ситуації розвитку (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін) [2]. У результаті соціалізації більшість людей вчиться контролювати свої агресивні імпульси, що необхідно для життя в суспільстві.

Використання агресивних дій для самоствердження й самореалізації зустрічається в підлітковому віці. Причиною цього є недоліки або низька культура засобів, що використовувалися у власній діяльності та під час взаємодії з ровесниками [3].

Формування провідних потреб підлітків відбувається на основі їхніх вікових особливостей. Тому, аналізуючи спілкування

підлітків, слід враховувати їхні психофізіологічні особливості, зокрема фізіологічні зміни віку, потребу в руховій активності, яка часто сприймається дорослими як свідоме порушення дисципліни, що ускладнює взаємостосунки з батьками, вихователями, провокує одних підлітків на протест, інших – на замкнутість, скритність. Дорослі мають сприяти особистісному самоствердженню, самовизначенню, яке є центральним соціально-психологічним новоутворенням підліткового віку, що стимулює розвиток самосвідомості й самооцінки.

Також важливим новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості, яке визначає новий рівень прагнень. Почуття дорослості у цьому віці не є обов'язково усвідомленим. Однак воно є специфічною для підліткового віку формою самосвідомості, соціальною за змістом. Він вимагає визнання своєї самостійності, рівності з дорослими, хоча реальні фізичні, інтелектуальні й соціальні передумови для цього відсутні. Лише в спеціально організованій діяльності можна створювати ситуації, в яких взаємостосунки з дорослими, однолітками відповідали б домаганням і потребам підлітків. При цьому слід враховувати, що провідною діяльністю в цей період є інтимно-особистісне спілкування.

Дослідження вітчизняних педагогів та психологів (Л.І. Божович, Л.Е. Орбан та ін.) свідчать, що для підлітків характерним є прагнення бути визнаними в колі ровесників і досягти авторитету. Слід мати на увазі, що для підлітків важливо не просто бути разом з однолітками; вони прагнуть зайняти в їхньому середовищі таке становище, яке б відповідало певним домаганням. Спілкування з однолітками дедалі більше виходить за межі шкільного життя і навчальної діяльності, охоплюючи нові інтереси, види діяльності, стосунки, виділяючись в окрему, самостійну й надзвичайно важливу для підлітка сферу життя [4].

Одним із сприятливих для формування соціологічної культури спілкування є підлітковий період. Саме у спілкуванні підлітки усвідомлюють досвід взаємодії з людьми, усвідомлюють себе через порівняння з іншими, розвиваються інтелектуально, в результаті взаємного збагачення інформацією формують етико-естетичні погляди і уявлення. Головним у вихованні культури спілкування підлітка є формування його моральних основ: поваги до людей, доброзичливості, толерантності, чуйності, скромності, почуття власної гідності.

Прагнення підлітка самоствердитися є, по суті, прогресивною тенденцією розвитку, і виховне завдання полягає в наданні

йому цінного, з точки зору нашого суспільства, спрямування. Потреба дитини у тому, щоб зайняти належне місце в системі взаємостосунків з оточуючими, поява у неї бажання бути при в групі однолітків є дуже цінними. Зневажливе ставлення дорослого до нового рівня підлітка лише посилює конфліктну ситуацію, в якій живе дитина [3].

Дослідження феномену *ідентифікації* у психологічній науці та його вплив на формування та розвиток психіки суб'єкта відображені у працях (М. Кляйн, В.С. Мухіна, А.А. Налчаджян, Г. Нюнберг, В.В. Столін, З. Фрейд, А. Фрейд, Ш. Ференці, Р. Шпіц, Т.С. Яценко та ін.), взаємодія в соціумі з оточуючими людьми – у працях (Г.М. Андреева, Р.Л. Кричевський, С.Д. Максименко, М.М. Обозов, Б.Д. Паригін, О.В. Швачко, Т. Шибутані, Я.І. Український та ін.). Аналіз психологічної літератури дозволяє об'єктивувати термінологічну і сутнісну неоднозначність визначення поняття ідентифікації та його зв'язок із поняттями «інтродукція», «інтерналізація», «інкорпорація», «інтеріоризація», «наслідування», «імітація». Провідним серед означених вище феноменів є процес інтродукції, який впливає на формування підструктур психіки суб'єкта у взаємозв'язку з первинними лібідними об'єктами [2].

Ідентифікація визнається у психології: як важливий механізм саморозвитку особистості, як джерело виникнення властивостей свідомості, як механізм утворення самості, статевої ідентичності, соціалізації індивіда та перетворення його на особистість, як детермінанта структурування психіки тощо [5]. Аналіз наукових джерел дозволив об'єктивувати вплив ідентифікації на формування деструкцій психіки у сфері статевого самовизначення, в утворенні невротичних симптомів, психодинаміці суїцидальної поведінки.

Ідентифікація окреслюється дослідниками як важливий механізм, що сприяє адекватності процесу міжособистісного розуміння (Г.М. Андреева, С.Д. Максименко, М.М. Обозов, Я.І. Український та ін.). Ідентифікація визначається як така, що сприяє встановленню контакту з іншою людиною на основі певної інтерпретації її дій через перенесення себе на її місце, що знаходить вияв у співпереживанні та емпатії. Дослідники відзначають вплив особистісного досвіду на результат емпатійної взаємодії з оточенням. Разом із тим, науковці зауважують вплив механізму ідентифікації на актуалізацію порушень у розвитку особистості та її адаптації до соціуму. Їх корекція здійснюється шляхом виховання чи тренінговими прийомами, що не мають глибинного спрямування [5].

*Соціальна ідентифікація* є способом самовизначення, самопізнання та орієнтації особистості стосовно інших людей, у ставленні до своєї чи іншої групи. І ця орієнтація повинна відбивати у собі ті докорінні соціальні зміни, що їх спостерігаємо в суспільстві перехідного типу, яким є сучасна Україна. У боротьбі індивідів та соціальних груп за виживання, соціальну безпеку та реалізацію інших важливих інтересів ці зміни можуть характеризуватися ідентифікаційною орієнтацією передусім на соціальні інституції меншого ступеня спільності: сім'ю, друзів та родичів, найближче ділове оточення, що супроводжується певною втратою відчуття громадянської, національної ідентичності.

Процедура ідентифікації не означає встановлення абсолютної тотожності індивіда і групи. Вона відбувається за головними ознаками — ідентифікаційними індикаторами, котрі й містять у собі міру цього соціального явища. Тобто окремих робітників, викладачів, офіцерів можна розглядати як різних людей у багатьох ракурсах, але їх ідентифікує соціальне середовище або дослідник як таких, доки вони відповідають певному мінімуму очікувань, рольових вимог (за характером поведінки, способом життя, стилем одягу, мови тощо) [5].

*Ідентифікаційний процес пізнання* охоплює таку сукупність ознак, вихід за межі якої веде до втрати ідентичності (визначеності, якості). Розглядають дві групи ознак: якщо одні відображають істотні властивості, які дозволяють індивіду ідентифікувати себе з певною групою, то інші постають як ознаки-символи, що вказують на належність до певної спільноти.

*Соціальна ідентифікація* має двобічний характер. З одного боку, це ототожнення індивідів з групою, а з іншого — це розпізнавання в оточенні ознак ідентифікації, за якими особистість може ідентифікувати себе, використовуючи статево-вікові, психічні, моральні, естетичні індикатори, за якими люди визначають своє коло спілкування і взаємодії. Завдяки стійким орієнтаціям за цими ознаками та постійно діючому механізму соціалізації і відбувається формування типів особистості, з яких складаються групи, спільноти, соціально-політичні течії [2].

Відчуття дорослості — це ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення, відчуття себе певною мірою дорослою людиною. Це відчуття виявляється в бажанні, щоб всі — і дорослі, і однолітки — ставилися до нього не як до маленького, а як до дорослого. У підлітка з'являється потреба бути самостійним, значу-

щим у світі дорослих, потреба усвідомити себе як особу, відмінну від інших людей. Звідси – прагнення до самоутвердження, само-реалізації, самовизначення. Підліток починає претендувати на рівноправність у відносинах із старшими і йде на конфлікти, відстоюючи свою «дорослу позицію». Крім того, з'являються власні смаки, погляди, оцінки, власна лінія поведінки. Звідси і простежується соціальна ідентифікація [1].

Проте самоосвіта часто приймає ті форми, які юристи називають низькою культурою. Дуже небезпечно, коли основою спілкування старших підлітків ставати наслідування особливому стилю «веселого, легкого» життя (випивки, гра в карти, безцільне ходіння по вулиці і т.п.). При цьому складається специфічна установка весело провести час з відповідними їй життєвими цінностями. Значною мірою спосіб «красивого життя» нав'язується підліткам нашим телебаченням. Чималий внесок у формування помилкової дорослої вносить і реклама. Будь-який підліток знає, що зустрічатися з друзями потрібно не тільки частіше, але і з пивом «Золота бочка», носити кепки і штани так, щоб було зручно тягати пляшки «Клінського», і що справжній чоловічий характер може виробитися лише у тих, хто питиме пиво «Арсенальне». Інший приклад: бляклі плакатики з написом «Куріння? На це немає часу», розвішені по всій Україні, абсолютно не помітні на фоні написів «Parlament. Весь світ з тобою».

Виникнення девіантної поведінки особистості відбувається під впливом соціально-економічних, морально-психологічних та інших чинників [1].

Не варто забувати також, що молодіжні «тусовки» – дуже прибуткове місце для збуту різних психоактивних речовин, і наркодільерам простіше мати справу з підлітками, ніж з більш критичними і раціональними дорослими людьми [6].

Занижена самооцінка, тривожність, перенесена стресова ситуація – інші можливі причини куріння і вживання алкоголю. Якщо в такій ситуації почати «тиснути» на підлітка, то це тільки погіршить його психологічний стан. Потрібно допомогти йому справитися з кризовою для нього ситуацією, спробувати знайти таку сферу діяльності, де б він відчув себе успішним.

«Ефективною» і альтернативною «залежністю» є спорт і творчість.

Це правильно і для профілактики «поганої поведінки». Хай спочатку це вчинок, потім – звичка, а потім захоплення і характер.

Проте, на щастя, відчуття дорослості виражається також у прагненні підлітка щось знати і уміти по-справжньому. Це стимулює розвиток пізнавальної діяльності, зміст якої виходить за межі шкільної програми.

Чарлз Кулі вважав, що особа формується на основі безлічі взаємодій людей із навколишнім світом. У процесі цих інтеракцій люди створюють своє «дзеркальне Я», яке складається з трьох елементів:

1. Того, як, на нашу думку, нас сприймають інші («Я впевнена, що люди звертають увагу на мою нову зачіску»);
2. Того, як, на нашу думку, вони реагують на те, що бачать («Я впевнена, що їм подобається моя нова зачіска»);
3. Того, як ми відповідаємо на сприйняту нами реакцію інших («Мабуть, я завжди так причісуватимуся») [2].

Ця теорія надає важливого значення нашій інтерпретації думок і відчуттів інших людей. Американський психолог Джордж Герберт Мід пішов далі в своєму аналізі процесу розвитку нашого «Я». Як і Кулі, він вважав, що «Я» – продукт соціальний, що формується на основі взаємостосунків з іншими людьми. Спочатку, будучи маленькими дітьми, ми не здатні пояснювати собі мотиви поведінки інших. Навчившись осмислювати свою поведінку, діти роблять тим самим перший крок у життя. Навчившись думати про себе, вони можуть думати і про інших; дитина починає придбавати відчуття свого «Я». На думку Міда, процес формування особи включає три різні стадії: перша – імітація. На цій стадії діти копіюють поведінку дорослого, не розуміючи його. Потім слідує ігрова стадія, коли діти розуміють поведінку як виконання певних ролей: пожежного лікаря, автогонщика і т.д.; у процесі гри вони відтворюють ці ролі [4].

Кожна людина в соціальній системі займає декілька позицій. Кожна з цих позицій, яка припускає певні права і обов'язки, називається статусом. Людина може мати декілька статусів. Але частіше за все тільки один визначає його становища в суспільстві. Цей статус називається головним, або інтегральним. Часто буває так, що головний, або інтегральний, статус обумовлений його посадою (наприклад, директор, професор). Соціальний статус відображається як в зовнішній поведінці і вигляді (одязі, жаргоні і інших знаках соціальної і професійної приналежності), так і у внутрішній позиції (в установках, ціннісних орієнтаціях, мотиваціях і т. д.) [2].

Соціальний статус позначає конкретне місце, яке посідає індивід в певній соціальній системі. Сукупність вимог, що пред'являються індивіду суспільством, утворює зміст соціальної ролі. Соціальна роль – це сукупність дій, які повинна виконати людина, маючи певний статус у соціальній системі. Кожний статус звичайно включає низку ролей. Сукупність ролей, які статусу, називається ролевим набором.

Соціальна роль розпадається на рольові очікування – те, чого згідно «правилам гри» чекають від тієї або іншої ролі, і на ролеву поведінку – те, що людина реально виконує в рамках своєї ролі. Кожний раз, беручи на себе ту або іншу роль, підліток більш менш чітко представляє пов'язані з нею права і обов'язки, приблизно знає схему і послідовність дій і будує свою поведінку відповідно до очікувань оточуючих. Суспільство при цьому стежить, щоб все робилося «як треба». Для цього існує ціла система соціального контролю – від громадської думки до правоохоронних органів і відповідна їй система соціальних санкцій – від осуду, засудження до насильного припинення [2].

Соціальні ролі спробував систематизувати Толкотт Парсонс [2]. Він вважав, що будь-яка роль може бути описана за допомогою п'яти основних характеристик, які здатні ідентифікувати підлітки:

1. Емоційність. Деякі ролі (наприклад, медичної сестри, лікаря або поліцейського) вимагають емоційної стриманості в ситуаціях, що звичайно супроводжуються бурхливим проявом відчуттів (йдеться про хворобу, страждання, смерть). Від членів сім'ї і друзів очікується менш стриманий вираз відчуттів.

2. Спосіб отримання. Деякі ролі обумовлені статусами, що наказують, наприклад, дитині, підлітку або дорослому громадянину; вони визначаються віком людини, виконуючої роль. Інші ролі завойовуються; коли ми говоримо про професора, ми маємо на увазі таку роль, яка досягається не автоматично, а в результаті зусиль особи.

3. Масштаб. Деякі ролі обмежені строго певними аспектами взаємодії людей. Наприклад, ролі лікаря і пацієнта обмежені питаннями, які безпосередньо стосуються здоров'я пацієнта. Між маленькою дитиною і його матір'ю або батьком встановлюються відносини більш широкого плану; кожного з батьків хвилюють багато сторін життя малюка.

4. Формалізація. Деякі ролі передбачають взаємодію з людьми відповідно до встановлених правилами. Наприклад, бібліоте-

кар зобов'язаний видати книги на певний термін і вимагати штраф за кожний прострочений день з тих, хто затримує книги. При виконанні інших ролей допускається особливе поводження з тими, з ким у вас склалися особисті відносини. Наприклад, ми не чекаємо, що брат або сестра заплатять нам за надану їм послугу, хоча ми могли б узяти платню у незнайомої людини.

5. Мотивація. Різні ролі обумовлені різними мотивами. Очікується, скажімо, що заповзятлива людина поглинена власними інтересами – її вчинки визначаються прагненням отримати максимальний прибуток. Але передбачається, що священник працює головним чином заради суспільного блага, а не особистої вигоди. Як вважає Парсонс, будь-яка роль включає деяке поєднання цих характеристик.

Як уже зазначалося, підлітки схильні наслідувати своїх друзів і кумирів, робити те, що модно, а не те, що потрібно і корисно, на думку дорослих. І найголовніше, всі люди в цьому віці схильні експериментувати, пробувати доросле життя «на смак», перевіряти свої можливості [1]. Для того щоб запобігти таким важливим вадкам, як куріння, вживання алкоголю та наркотиків, необхідно звернутися до референтної групи. Саме референтна група стає для підлітків місцем реалізації основних потреб цього періоду: потреби в спілкуванні, самореалізації і пошана. І часто саме авторитетний член групи стає свідомо або несвідомо кумиром для наслідування, визначає провідні цінності групи. Тому дуже важливо, щоб кумиром підлітків виявилася людина, чиїми життєвими цінностями були б здоров'я, самоудосконалення, незалежність і автономність.

На сьогоднішні знання психологічних особливостей дітей підліткового віку дозволяє розробляти різні програми, які здатні корегувати негативний вплив соціальних ідентифікацій, зокрема Програму первинної профілактики шкідливих звичок, в якій провідна роль відведена спеціально підготовленим лідерам – одноліткам. Організуючи навкруг себе групи однолітків, підкріплюючи новий поведінковий репертуар, підлітки – лідери мають можливість відчутти соціальну значущість і відповідальність. У свою чергу, оточуючі їх підлітки дістають можливість розвиватися у здоровому середовищі. З цієї метою у своїй роботі з підлітками використовують наступні техніки:

1. Моделювання типів поведінки, що заохочують здоровий спосіб життя (моделюючи відповідні установки і поведінку в однолітків, підлітки-лідери можуть достатньо швидко і ефективно впливати на своє соціальне оточення).

2. Навчання системі навиків опору соціальним впливам, які сприяють виникненню шкідливих звичок (уміння сказати «НІ» поганому – цей прояв своєї волі; кожна людина має право сказати «НІ», зберігаючи при цьому душевний спокій і нормальні відносини в своєму середовищі).

3. Навчання більш загальним внутрішньоособовим і міжособовим життєвим навикам (наприклад, навикам спілкування і навикам, що дозволяють справлятися з ситуаціями, що виникають) [6].

На сьогодні школа є одним з місць, де провокуються різні спроби відчувати свою дорослість, одночасно школа може виступати як сильний психолого-педагогічний ресурс, який чинить опір формуванню негативних проявів соціальної ідентифікації. Таким чином, використовуючи особовий потенціал соціальних лідерів у роботі з підлітками (шкільні заходи, розраховані на задоволення емоційних, психологічних і соціальних потреб), можуть вирішувати питання первинної профілактики негативних соціальних ідентифікацій у підлітків.

### Література

1. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій / Міжрегіональна академія управління персоналом. — К.: МАУП, 2006. — 88 с.

2. Волянська О.В., Ніколаєвська А.М. Соціальна психологія: навч. посібник. — К.: Знання, 2008. — 275 с.

3. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект / М. Супрун, Н. Перепечина // Соц. психологія. — 2009. — № 2. — С. 178-185.

4. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В., Булах І.С., Зелінська Т.М., Ставицька С.О. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. ВНЗ. — Вид. 2-ге, доп. — К.: Каравела, 2008. — 399 с.

5. Тарасенко В.І., Іваненко О.О. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма) / НАН України; Інститут соціології. — К.: Ін-т соціології, 2004. — 576 с.

6. Шкловцова Л.С. Технології роботи з підлітками. — К.: Главник, 2007. — 112 с.

*В статтє рєчь идєт о подростковом возрасте – очень важном этапе социологии личности, когда процесс овладения и усвоения индивидом общественных отношений, норм поведения сочетаются с постепенным*

переводом их в личностные установки и ценности ориентации. Освоение социальных ролей – часть процесса социализации личности, непрерывное условие «вращения» человека в общество себе подобных.

**Ключевые слова:** социальная идентификация, социальная роль, социальный статус, подростковый возраст, агрессия, девиантное поведение.

*Adolescence – a very important stage of sociology of personality, when the process of learning and mastery of an individual public relations, standards of conduct combined with a gradual transfer of their personal settings and values orientation. The development of social roles – part of the process of socialization of individuals, it's essential moment of entering a human in a world of humanity.*

**Key words:** social identity, social role, social status, adolescence, aggression, deviant behavior.

УДК 159.923

## КІНЕСИКА ЯК АСПЕКТ ІМПЛІЦИТНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ

**Носенко Е.Л., Петренко Т. М.**

*У статті розглянуто теоретичне обґрунтування та емпіричні дані щодо розбіжностей у застосуванні різних типів жестикуляції (знакових і аутистичних жестів) при наявності відмінностей в суб'єктів у рівнях невербального інтелекту та особистісних характеристик, пов'язаних з негативною афективністю. Дані представляють інтерес для вирішення завдань імпліцитної діагностики особистості.*

**Ключові слова:** когнітивні здібності, негативна афективність, нейротизм, інтроверсія, психотизм, тривожність, жестикуляція.

**Постановка проблеми.** В останнє десятиріччя у галузі психології особистості спостерігається зростання інтересу до здійснення так званої «імпліцитної» діагностики як диспозиційних властивостей особистості, так і її ставлень до соціальних явищ, установок, переживань, навиків і досвіду. Імпліцитна діагностика співвідноситься з такими термінами, як «непряма», «опосередкована», «відображена» діагностика. Ці терміни використовуються для позначення діагностичних процедур, що можуть здійснюватися поза свідомим контролем об'єкта діагностики – людини, яка в ситуації експліцитної діагностики методом самооцінювання опікується